

Ирина Антанасијевић

Филолошки факултет Универзитета у Београду

СТРИП И ПРОПАГАНДА ПЕРИОДА ОКУПАЦИЈЕ (1941–1944)

Апстракт: Рад представља кратак преглед пропагандних стрипова у периоду окупације. Циљ рада је да се направи корак ка систематизацији пропагандног стрипа и да се он разврста, не само хронолошки већ пре свега систематски. За рад је коришћен материјал који се први пут презентује јавности (реч је о архивском материјалу из Народне библиотеке Србије).

Кључне речи: окупација, пропаганда, стрип, антимасонска изложба у Београду, антикомунистичка изложба у Београду, руска емиграција

О пропаганди током окупације и о анализи њене визуелне компоненте написано је много тога и већ је формиран корпус веома значајних истраживања (Kreso 1979; Тимофејев 2011; Banјас 2015) (иако се већина радова првенствено бави анализом антимасонске изложбе из 1941. године, а две следеће изложбе – Антикомунистичка из 1942. и Антикомунистичка из 1944. године – врло ретко су предмет анализе, а понекад се и визуелни материјали ових изложби погрешно укључују у Антимасонску изложбу). Међутим, веома ретко се истражује механизам стварања пропагандног визуелног текста тог периода и скоро да нема истраживања на тему како се пропагандом формирао и консолидовао одређени културни модел. Тај модел је у периоду окупације позициониран као основа „Нове Србије”, где Балкан наступа као опозиција Совјетском Савезу и креира се теза: „Балкан је Европа, а Совјети су Азија”, а такође у опозицији један другом стоје појмови „српско” и „југословенско”. Југословенски модел, који је настао између два рата и активно негован у Краљевини, захтевао је нивелисање свих културних разлика међу народима Балкана и њихово спајање у нову заједницу и није био прихватљив у време рата. Тако су пропагандни модели „Нове Србије” формирали обратну тезу: Србија није Југославија. Овај моменат је био везан и за компоненту перцепције совјетске Русије, која се у пропаганди никада не помиње као Русија, већ као СССР, Совјети, а концепт „руског” замењен је концептом „совјетског”. То је, коначно, појачано вектором „азијске” земље, што је пропаганди дало прилику да тврди да Совјети нису Словени, стварајући тако опозицију: „словенство – азијство”.

У овом раду, наравно, нећемо моћи да извршимо потпуну анализу главних пропагандних вектора тог периода, али ћемо анализом визуелних пропагандних текстова покушати не само да их опишемо већ и да их размотримо као специфичан текст, у ком појмови „балкански”, „српски”, „руски”, „совјетски” и др. наступају у улози комплексне културне метафоре која захтева посебан поступак тумачења. Осим тога, покушаћемо да

Фотографија из периода
уписа на факултет (из
личног архива)

истражимо како су представници руске емиграције утицали на стварање ових метафора, будући да многи истраживачи помињу руске уметнике и карикатуристе као основну радну и идејну снагу када је реч о пропаганди периода окупације.

Заиста, руски уметници који су били део такозваног београдског круга стрипа: Ј. Лобачев, К. Кузњецов, Н. Навојев, В. Гуљевич, А. Ранхнер, С. Соловјов, В. Жедрински, И. Шеншин, Н. Тишченко (више о стрипу руских уметника видети: Draginčić, Zupan, 1986; Ivkov 1995; Bogdanović 2006; Антанасијевић 2018; Stefanović 2022) скоро сви су на овај или онај начин сарађивали са колаборационистичком штампом која је постојала у Србији током Другог светског рата (осим Николаја Навојева, који је преминуо 1940. године).

Чак је и Јуриј Лобачев, иако члан Савеза совјетских патриота који је тада деловао у Београду, учествовао у раду часописа периода окупације: *Коло*, *Дом и свет*, *Мали забавник*. Лобачев у својим мемоарима пише да га је Владислав Рибникар, директор листа *Полишика*, привукао да ради у часопису *Коло* (Лобачев 1997: 112). К. Кузњецов и В. Гуљевич радили су за часопис *Мали забавник*. В. Жедрински и Н. Тишченко су цртали за часопис *Бодљикаво ђрсе* и руске новине *Ново време* (рус. *Новое время*), а име И. Шеншина се помиње када су у питању пропагандни цртани филмови. Готово сви наведени уметници сарађивали су и са издавачком кућом „Југоисток“, која је настала крајем 1941. године као немачка издавачка кућа (у оквиру до тада формираног Одељења за пропаганду „Југоисток“ (нем. *Propaganda-Abteilung Südost*), које није користило само опрему и просторије највеће српске издавачке куће „Геца Кон“ (оснивач издавачке куће, предузетник и издавач Геца Кон депортован је као Јеврејин и стрељан. У оквиру Антимасонске изложбе уређен је и посебан изложбени део (соба) Геце Кона, који је представљен као пропагандни центар светског јеврејства) већ је и наставило са издавањем едиција књига које је ова издавачка кућа започела пре рата. Стога су многи руски уметници који су сарађивали са издавачком кућом „Геца Кон“ у предратном периоду наставили да сарађују и са „Југоистоком“.

Када је реч о кругу наводних учесника Антимасонске изложбе у Београду, најимпресивније пропагандне изложбе 1941. године, истраживачи међу њене извођаче убрајају многе руске уметнике, творце југословенског стрипа. Управо они, стрип-цртачи и карикатуристи, сматрају се извођачима, а понекад и идејним инспираторима изложбе, иако о њиховом учешћу има мало архивских доказа. На пример, легенда о активном учешћу Алексеја Ранхнера на изложби није подржана никаквим документима. Међутим, са сигурношћу се може рећи да је његова кћерка Марина учествовала у

раду на припреми изложбе. Потврда да је Марина била међу уметницима који су сликали за изложбу налазе се у анкети Ранхнерове супруге, које је попуњавала у кампу за расељена лица у Знојму, у Чехословачкој. Тамо Лидија Ранхнер пише: „Мој муж се придружио реду *Hiro Waffen SS* 1942. године, а моја кћерка Марина је радила као уметница у Агитационом одсеку Одељења за пропаганду „Југоисток“ (Архива

Name:	Kuznetsov	IV A 1	1033/43
Vorname:	Konstantin		
Geboren:			
Beruf:	Leiter des Ateliers der Propaganda-Abt. "SSOst"		
Wohnort:	Belgrad, Kosovska 39		
Abt.-Zeichen:	B.d.S. Belgrad K 1104	7039/43	

Регистрациона картица уметника К. Кузњецова

Југославије [у даљем тексту – АЈ], ф 95. п 323/893). Сличне информације налазе се у упитнику саме Марине Ранхнер, која је изјавила да је након завршетка школе радила као уметница у Агитационом одсеку Одељења за пропаганду „Југоисток“. Пошто је сам Ранхнер у то време живео одвојено од своје породице (иако није било званичног развода, Ранхнер се одвојио од породице, по свему судећи од 1938. године, када је уписан у посебну регистрациону карту (Историјски архив Београда, у даљем тексту ИАБ, картон Ранхнер) и служио у редовима помоћне полиције, онда постоји сумња да је он у исто време радио и као сликар. Дуго се веровало да су Ранхнера 1942. године убили због учешћа на Антимасонској изложби. Постоји још неколико верзија о његовој смрти (Јуриј Лобачев у својим мемоарима пише да је А. Ранхнер заспао пијан у јарузи у београдском насељу Карабурма и смрзнуо се, Лобачев 1997: 125), али све оне су негиране некрологом, где се наводи да је узрок Ранхнерове смрти болест срца (*Новый путь*, 17. 10. 1942)

Заправо, са одређеним степеном уверености можемо говорити о учешћу на изложби само једног уметника – Константина Кузњецова, аутора бројних плаката, брошура и пропагандних стрипова. Штавише, из досијеа BdS – Befehlshaber der Sicherheitspolizei und Sicherheitsdienst (полиција безбедности) – који се чува у Историјском архиву Београда произилази да К. Кузњецов није само учествовао у активностима Одељења за пропаганду „Југоисток“ као стални уметник већ је био и шеф уметничког атељеа (Ванјас 2015: 18).

Међутим, неки аутори сматрају да је групу руских уметника (помиње се више од 80 људи, в. Јовановић 1972: 204) предводио познати сликар Степан Колесников (Kreso 1979: 134; Кољанин 2003: 102), али архивских доказа за то нисмо пронашли.

У документу сачуваном у Архиву Југославије који потписује аутор идејног пројекта изложбе Лазар Прокић, у коме се уметници позивају да разраде десет тема, помињу се само имена српских уметника Митриновића и Костића (АЈ. ф. 100, п. 14/ 50-523). У овом документу се помиње и

Ханс Рихтер у својству инструктора. Спискови других уметника (укључујући и руске) још нису пронађени. У Војном архиву Србије налазе се спискови (најчешће обавештења о исплати хонорара) за 117 лица укључених у рад Одељења за пропаганду „Југоисток“. Ни на овим списковима нема имена руских уметника, али ови спискови се углавном односе на 1943. годину и нису повезани са Антимасонском (1941) и Антикомунистичком изложбом (1942) (Војна архива [даље ВА], ф. 60, п. 5, 1 / 117).

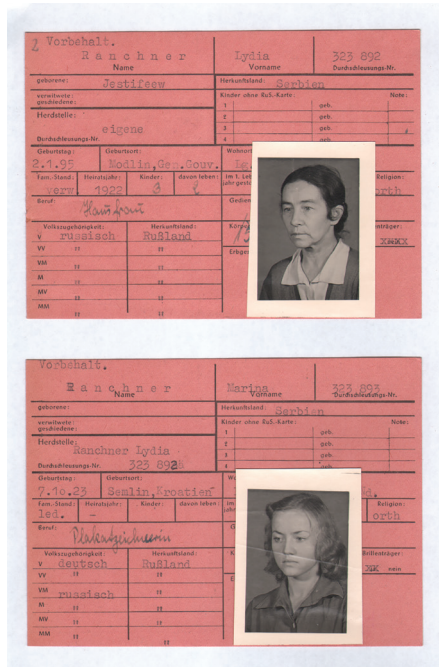
У припреми изложбе учествовале су укупно 144 особе (*Ново време*, 14. 01. 1942) подељене у четири секције. Али морамо узети у обзир да тај број обухвата целокупно особље које је радило на организацији изложбе, не само сликаре. За Одељење за пропаганду „Југоисток“ за Србију је било надлежно Одељење за пропаганду „С“ (нем. Propagandaabteilung „S“), којим је руководио др Липерт (Кољанин 2003: 92). Он је са немачке стране био кустос изложбе, а уз њега се најчешће помињу још имена Ханса Рихтера и Адолфа Насенштајна (АЈ, ф. 100, п. 14/50-523, 526, 527, 528; Стојановић 2015: 113; Кољанин 2003: 92).

Одељење за пропаганду „С“ је имало седам одсека: одсек за планирање, за активну пропаганду, за штампу, за фотографију, за радио, за позориште и за филм (Kreso 1979: 74). За изложбу је био задужен Радни комитет изложбе, који је имао четири одсека: одсек пропаганде и организације изложбе, антикомунистички одсек, антимасонски одсек и антијеврејски одсек.

У организацији изложбе Радном комитету је помагала пропагандна служба ЗБОР (Здružена борбена организација рада), која је формирана још пре рата (Архив Србије [даље АС]. БИА, II/69, об. Služba SDK i „ZBOR“).

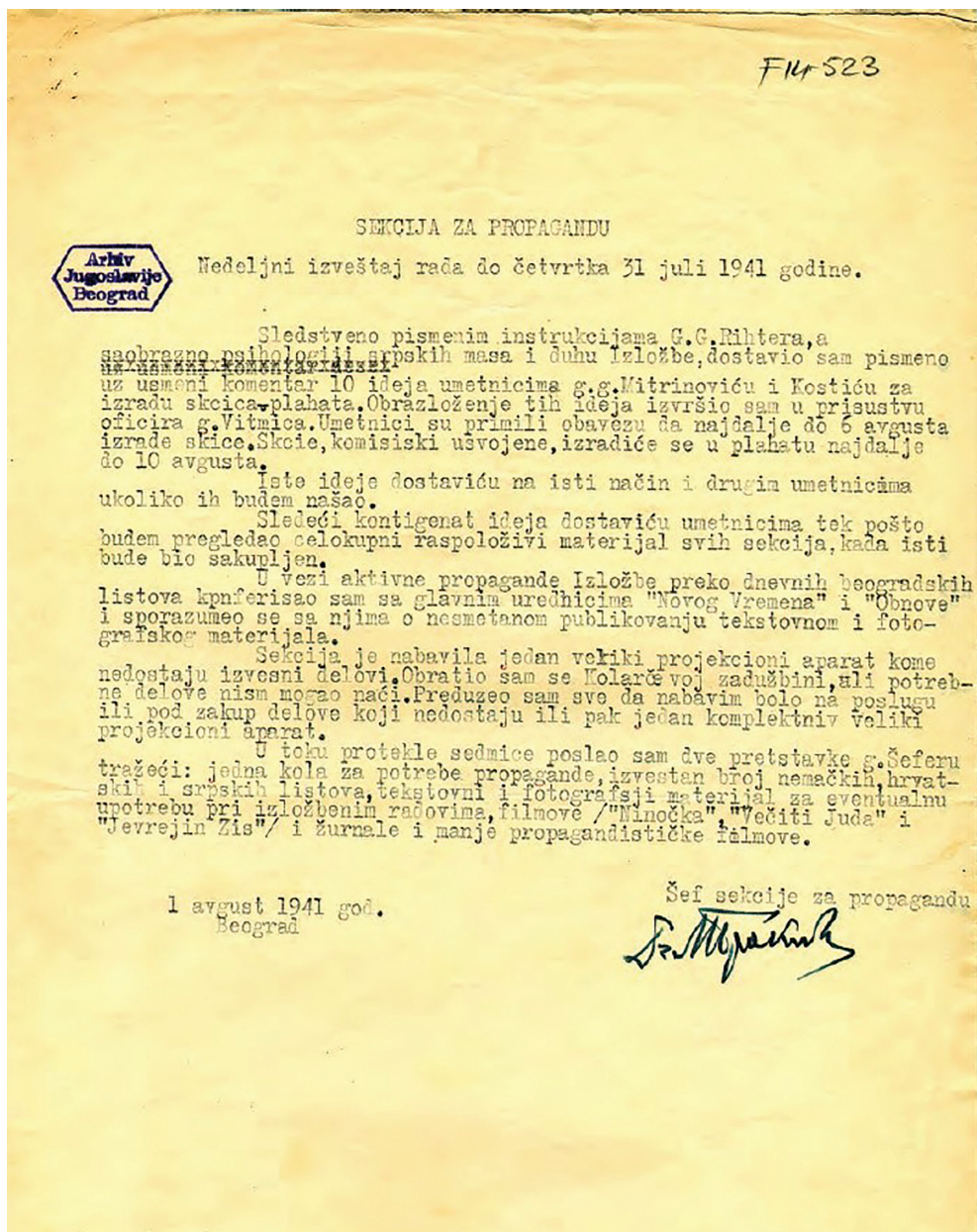
Нацртано је укупно 126 плаката и графика, израђено је 60.000 плаката и 100.000 летака, а снимљено је 1740 фотографија. Поред тога, посебно је припремљено 19 брошура у укупно 200.000 примерака и 176 филмских исечака (*Ново време*, 17. 10. 1941; Banjac, 2015: 13).

Сама изложба, чији је званични назив гласио: „Велика изложба делатности масона, Јевреја и комуниста“, отворена је 22. октобра 1941. године у згради некадашње масонске ложе „Југославија“ (Улица Гарашанинова 8, сада Улица Светозара Марковића). Њен наставак је била Антикомунистичка изложба, која је отворена 1. септембра 1942. године и која је у великој мери користила пропагандни материјал прве изложбе (што понекад

Регистрационе картице
Лидије и Марине Ранхнер

изазива забуну у анализи визуелног материјала). Руска штампа је такође детаљно писала о отварању Антикомунистичке изложбе (*Новый путь*, 09. 06. 1942). Друга антикомунистичка изложба отворена је 19. 06. 1944.

Антимасонске маркице (уметник С. Грујић)

Припреме за изложбу почеле су у јулу 1941. године формирањем већ поменутог радничког комитета, чије су језгро чинили представници покрета ЗБОР. О активном раду странке ЗБОР на припреми изложбе сведочи извештај Л. Прокића од 31. јула 1941. године са прилозима неких плаката (АЈ. ф. 100, п. 14/50-523).

Аутор идејног пројекта био је Лазар Прокић, а председник одбора Ђорђе Перић, публициста и директор агенције „Авала”. Касније је он отворио изложбу, пошто Милан Недић није дошао на отварање, већ је изложбу посетио мало касније. У одбору су били и Стеван Клујић, директор изложбе, Милан Банић, директор Секције за пропаганду и организацију изложби, Миодраг Ђорђевић, директор Антимасонске секције, Момчило Балић, директор Антијеврејске секције и Милован Поповић, директор Антикомунистичке секције (Ванјас 2015: 15). У припреми изложбе узета је за пример антимасонска изложба која је успешно одржана у Паризу у Музеју лепих уметности (франц. Petit Palais) октобра 1940. године. За 75 дана посетило ју је 80.800 људи (*Ново време*, 14. 1. 1942).

За изложбу је издата и серија поштанских маркица (четири врсте, као и коверте и девет врста разгледница штампаних у 108.000 примерака; в. *Обнова* 20. 1. 1942), које су се делиле бесплатно свих дана изложбе, до затварања 18. јануара 1942. Уметник Всеволод Гуљевич се често помиње као сликар, али израда је била поверена С. Грујићу (Ванјас 2015: 15). Управо се име С. Грујића помиње у новинама тог времена, а означено је иницијалима С. Г. на појединачним маркицама (*Ново време* 25. 12. 1941; *Ново време* 23. 12. 1941; *Обнова* 19. 1. 1942; *Ново време* 3. 1. 1942).

Идеолошко решење већине маркица је далеко од оригиналног и понављало је стереотипни образац тог периода (снага представљена у виду сокола, јаке руке, боджеи и сл. који уништавају змију). Оригинална су само два сажета: онај у ком српски сељак гура стубове – Јахин и Боаз, два стуба која је Соломон, према легенди, подигао у Храму (за масоне, то је симбол од највеће важности, основ њихове филозофије) и саже у ком је крст цара Душана уписан у сноп пшенице, што треба да истакне статус државе као

сељачке, поносне на свој сељачки рад и порекло.

Већина плаката штампана је у београдској штампарији Offsetdruckerrei Beranek Belgrad, чији је власник био Јозеф (Јожа) Беранек, по пореклу Чех. Он је познат и као уметник, зачетник словеначког стрипа и аутор пропагандних плаката за колаборационистичку владу Словеније. По свему судећи, њега и његове словеначке колеге требало би уврстити међу илустраторе изложбе. Мада се његово име ретко помиње када је у питању Антимасонска изложба, оно се налази на платним списковима сачуваним у Војном архиву (ВА, ф. 60, п. 5, 1/117).

Изложба је, заправо, наставила тему борбе против масона, која је започета средином 1934. године. Првом већом расправом на ову тему може се сматрати новински чланак Ђуре Јеремића „Масонерија и југословенство“ (*Правда*, 12. 6. 1934). Иако је било ранијих покушаја повезивања масонерије и клеветања идеја југословенства (види: „Слободни зидари и сарајевски атентат“, *Политика*, 21. 2. 1932), та борба кулминира крајем 1940. године у листовима *Обнова*, *Наша Борба*, *Време* итд. Штампани су не само антимасонски материјали већ и спискови масона са позивом на њихово физичко уништење. Готово сви чланови Организационог одбора Антимасонске изложбе били су аутори антимасонских и пронемачких новинских чланака. Колико је ова тема била популарна већ 1940. године сведочи и податак да је у августу и септембру 1940. објављено неколико чланака: 16. августа – „Масонерија и морални распад“, 21. августа – „Соколарство и масонерија“, 24. августа – „Масонски безобразлук“, 28. августа – „Вечна владавина у Задужбини Илије Коларца“, 2. септембра – „Масонске мутне воде“, 21. септембра – „Према општем мишљењу, масонерија мора бити искорењена“ итд. Укупно је објављено 89 чланака посвећених Антимасонској изложби (Јовановић 1972: 212), као и велики број антимасонских и антијеврејских чланака.

Тенденције сепаратизма у Краљевини Југославији, које су почеле последњих година владавине краља Александра Карађорђевића и проузроковале његову смрт, везане су не само за хрватски или македонски национализам већ и за чињеницу да је у српском друштву сазрео сукоб између југословенског модела развоја државе и српског националистичког модела. Овај сукоб је био главна тема изложбе. Изложба је требало да раскринка „туђинске мисли: јеврејства, масонства, комунизма, демократије, интернационализма“ (Банјас 2015: 17) и створи облик потребан Недићевој власти – српски. И то је било толико успешно да се чак и колаборационистичка влада Независне Државе Хрватске (НДХ) жалила немачким окупационим властима да је изложба превише националистичка и српска (ВА. Ф. НДХ, 235-29/2-91, 91а).

Плакат Ј. Беранека

ТАЈНЕ ПРОСТОРИЈА У ГАРАШАНИНОВОЈ УЛИЦИ БРОЈ 8

ЈУЧЕ ЈЕ У БЕОГРАДУ ОТВОРЕНА ВЕЛИКА АНТИМАСОНСКА ИЗЛОЖБА

Говор г. Ђорђа Перића, шефа државне пропаганде

Јуче, тачно у 12 часова је извршено свечано отварање Антимасонске изложбе у Гарашаниној улици број 8. Свечаном отварању су присуствовали представници немачких војних власти на челу са г. фон Кајзенбергом, фелдкомандантом, а у име Српске владе су присуствовали министри г. г. Јосиф Костић, др. М. Радосављевић и Велибор Јонић. У име г. Димитрија В. Ђотића присуствовао је г. др. Св. Спанаћевић, помоћник министра привреде. Присутствовао је и врло велики број угледних званика и гостију.

Тачно у 12 часова изложбу је отворио г. др. Ђорђе Перић, шеф Државне пропаганде следећим говором:

Господе Министри, Господе,

Масонство или слободно зидарство, та веома разграната тајна међународна организација, хоће преобрати свет у коме више не би било ни породице, ни оца и сина, ни религије. Уместо свих тих драгоценних тековина човечанства требало би, по замисли масона, да постоји само њихова надлуда и милиони заробљених људских бића. То је у суштини смицао храма кога масони тајно зидају по својим пољима широм целог света.

Иза њихових лепих речи о човекољубљу, слободи, братству и једнакости међу људима крију се у ствари опасне превратничке замисли и радње. Као црви, масони годинама растачу народни организам, да га временом потпуно униште. Иако је њихов рад невидљив, они успевају да свој утицај прошире на све границе националне делатности. Као пауз који разупиње мрежу око своје жртве, тако и слободни зидари невидљивим нитима своје подвезне организације могу да заробе читав народ а да га воде куда они хоће.

Масонство је духовни извор свих интернационалних доктрина, расадник и потстрекач међународних револуционарних покрета. Оно је неразводно везано за Јеврејство и комунизам, две друштвене појаве које најбоље успевају код оних народа код којих се масонерија претходно побрло уверила.

Зато је масонска организација подједнако опасна свима народима, на-

рочито с обзиром на методе њеног рада. Сада је већ и широкој јавности познато да масони не бирају средства када су у питању њихови циљеви и њихови интереси.

Масони су разорили многе државе; они су подизали револуције и буне, осуђивали царе и краљеве на смрт и изазивали ратове међу народима. Па и у овоме садашњем рату одговорност светске масонерије, уједињене са Јеврејством и комунизмом, је очевидна и доказана. Овај рат су масони добрим делом припремили и наметнули народима у циљу да зауставе њихово национално буђење и њихов духовни препород.

Али, ход историје се не да зауставити! Масонерија ће бити још јаче пражена, као што ће бити пражена и њена духовна чеда: плутократија и комунизам. На њиховим развалинама, слободни народи Европе изградиле својом вољом и својим властитим снагама нов поредак — поредак правде, плодног сарадње и благостања.

Масонерија је и нама Србима нанела непоправне штете. Она је разбиле наш духовни живот, убила веру у наше националне идеале и пољубила све ауторитете у нашем народу. Захваљујући помоћи из иностранства, тајности свога рада, материјалним средствима која су јој увек обилно стајала на расположењу, а нарочито захваљујући људским слабостима, масонерија је била успела да дође до одлучујућег утицаја у нашем јавном животу. Она је водила главну реч и онде где се одлучивало о судбини наше државе и нашег народа!

Резултат тога свима нам је добро познат. Противу своје воље и противу својих интереса били смо увучени у рат у коме смо напашено изгубили и слободу и државу. Сада морамо да градимо државу изнова. Морамо подићи свој народни дом на новим, чвршћим темељима.

А да би то велико дело наше нације оналне обнове могли што пре остварити, морамо се ослободити свих штетних утицаја из наше прошлости, а у првом реду утицаја масонерије и њених овесних и несвесних следбеника.

Зато ова Антимасонска изложба, коју данас овде отварамо има велик значај за нас Србе. Она ће нашој јавности показати шта је масонерија, коме ова међународна тајна сила сп-

жи и како она ради, да би остварила своје мрачне антинационалне циљеве. Ова изложба нам открива многе масонске тајне, а то је најбоље оружје у борби противу масонерије, која толико страхује од вида дна. Изложба ће и у томе погледу имати на српску јавност благотворан утицај.

Зато Српском националном комитету који је уз свесрдну помоћ немачких међународних места као и уз помоћ Општине града Београда, организовао ову успешну изложбу, дугујемо топлу захвалност. Његова патриотска настојања, да се српска јавност што пре ослободи масонских утицаја, уродила су добрим плодом. Нека му ово признање буде награда за његов труд у борби противу једног великог народног зла.

После г. др. Перића узео је реч фелдкомандант г. фон Кајзенберг, који је поздравно акцију Српског националног комитета и пожелео му најлепши успех.

У свом одговору београдски фелдкомандант фон Кајзенберг указао је да су слободни зидари главни кривци за прошли и за садашњи рат и да је ова међународна разбојничка банда увек радила само да националну вољу народа подјарми и да је учини слугом Јеврејских циљева. Масонерија се из задруге зидара, подвукла је даље оберт фон Кајзенберг, под Јеврејским утицајем развила у политичко оруђе у рукама енглеске империјалистичке политике.

У даљем свом говору оберт фон Кајзенберг је изразио радост немачких власти ради отварања ове изложбе и истакнуо наду да ће широки слојеви српске јавности посетом изложбе добити претставу о разорном дејству слободног зидарства.

Исто тако, оберт фон Кајзенберг изразио је и признање Општини града Београда што је с пуно добре воље и издашном потпором омогућила што боље и целисходније организовање и припремање ове толико значајне изложбе.

Говор фелдкоманданта, пуковника г. фон Кајзенберга саслушан је с највећом пажњом.

Затим су угледни гости под покровством г. Стевана Клујића разгледали изложбу, која је на све присутне оставила дубок утисак.

ПАЖЊА ПОСЕТИОЦИМА АНТИМАСОНСКЕ ИЗЛОЖБЕ

Мада је антимасонска изложба у Гарашаниновој улици отворена још пре 30 дана, она још увек привлачи велику пажњу грађанства
(Фото: приватна својина)

Новински материјали за отварање Антимасонске изложбе

Решавајући нови задатак, уметници су морали да створе оригинални визуелни идентитет, која се не ослања само на типолошки сиже коришћен у пропаганди него узима у обзир и тренутно стање у земљи. Тако је један део плаката Антимасонске изложбе израда немачке војне пропаганде, са универзалним темама и мотивима (копије плаката Бруна Ханиха и тема из часописа *Lustige Blätter*, копије плаката Петенове владе).

Други део су пропагандни сижеи припремљени за Источну Европу (серија плаката о догађајима у Виници и Катињској шуми). Они су били или преведени, или мало прилагођени локалној стварности.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
Ispostava župske redarstvene oblasti
Zemun.

P R I E P I S !

Taj. Broj 2/41

Zemun 2. studenog 1941.

Priddmet: Antimasenska Izležba u
Beogradu.

RAVNATELJSTVU ZA JAVNI RED I SIGURNOST
Za Nezavisnu državu Hrvatsku.

Z a g r e b

U Beogradu u presterijama bivše masenske leže u Garašani-
nevoj ulici otvorena je antimasenska izležba. Izležba je organizira-
na od njemačkih vlasti i te od Prepagan-da - Abteilung vojne uprave
u Srbiji.

Na toj se izležbi međjutim vidi i jedna druga premičba o-
sim antimasenske i te izrazite jugoslavenska i pretuhrvatska. Na iz-
ležbenom materijalu, deduše, nema ničega što bi zaključivale na takevu
premičbu ali komentari srbskih vedita pe izležbi su takevi da čita-
va izležba dobiva karakter velikosrbski i pretuhrvatski.

Najočitiji dokazi za ove su sljedeći:

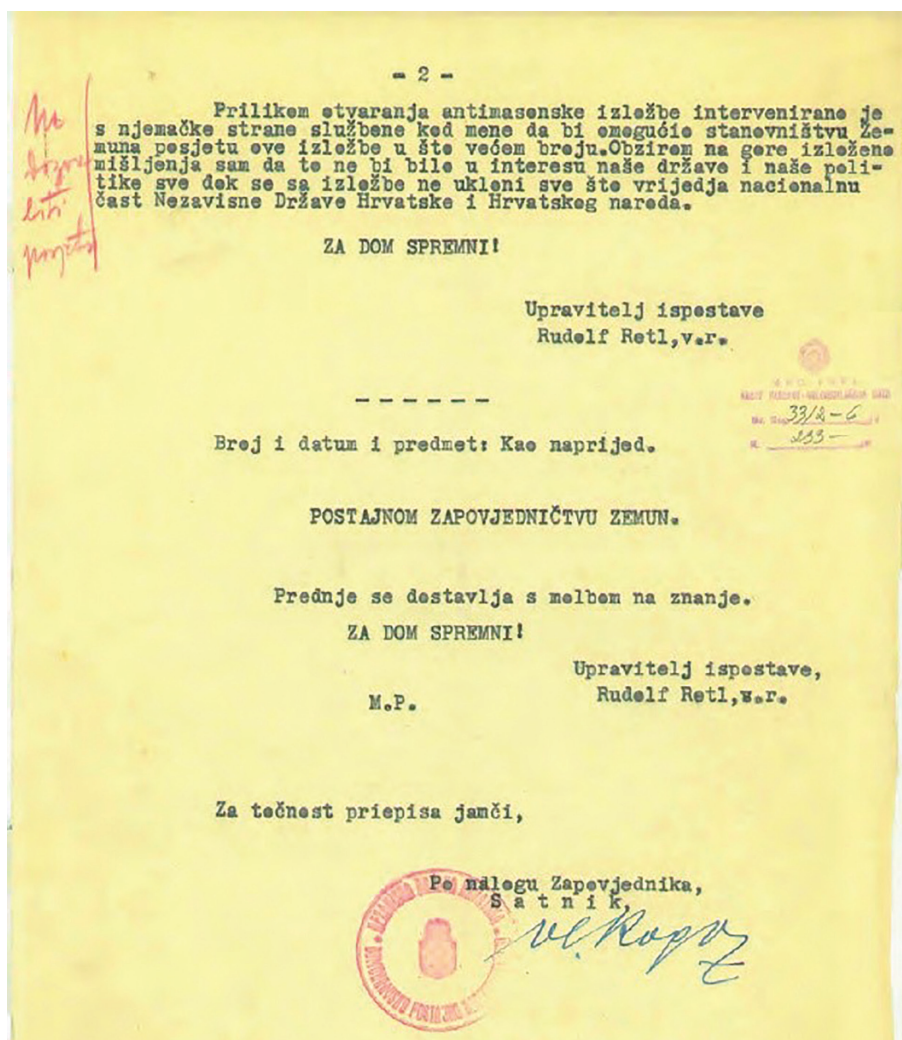
1. Na prvom katu edmah na supret stepenicama na najvidni-
jem mjestu nalazi se plakat velikih razmjera na kojem se u gornjem
lijevom uglu nalazi etisnut datum "9. Oktobar 1934" a u gornjem des-
nem uglu posmrtna maska Aleksandra Karadžerdjevića. U sredini plaka-
ta je crvenom bojom izvedena zemljepisna karta bivše Jugoslavije ka-
ke se raspada u sadanje dijeleve. Ispod te karte je etisnut datum
" 27. Marta 1941 ". U donjem desnom uglu su citirane navedne riječi
Aleksandra Karadžerdjevića " Da bi mogao spasiti i očuvati Jugosla-
viju, moram najprije razjuriti masene. Ovome poslu ću pristupiti ed-
mah čim dovršim sveja putovanja u Bugarsku i Francusku. "

Vedič kod ovoga plakata tvrdi da je Aleksandar Karadžer-
djević bio jedna okrunjena glava koja nuje pripadala slebednom zi-
darstvu. Pe tvrdnji vedita morae je on za te i peginuti, jer je tada-
nji francuski ministar unutarnjih poslova Sarauz bio masen koji je
i organizirae marseljski atentat i finacirae " bande koje su ga izvr-
šile ".

2. U prvom katu u sobi gdje je smještena izležba srbske
masenerije prije svjetskog rata nalazi se jedan srebren okrevani
štap navedne dar Hrvatskih masena srbskim masenima. Veditč daje slije-
deći kementar " Ove je batina koju su hrvatski maseni peklenili sr-
skim masenima. Poslije rata vrtičeme za jam ". Aluzija na osvetu je o-
čita.

3. U prvom katu u sobi gdje se prikazuje rad komunista u
bivšoj Jugoslaviji nalaze na zidu grafikoni i nadpisi iz kojih je
vidljiva veza komunista i masena kae i te da su komunisti prvi pe-
stavili tezu da ne postoji t. z. jugoslavenski nared nego da je Jugo-
slavija sklop od 6 zarezbljenih nareda. Veditč objašnjava posjetacima
da su komunisti glavni krivci za prepast Jugoslavije i te najviše
radi toga što su pedupirali Ustaški Pokret kao i ostale nacionalne
pekrete u bivšoj Jugoslaviji. Veditč tvrdi deslevo " Komunisti su bi-
li saveznici svih destruktivnih demenata i oni su nam geverili sve
jevremene, nemojte pucati na Ustaše, a Vi svi sigurne znate da šta su
Ustaše učinile Srbima ". Na ovaj način se na toj izležbi stavlja u
isti red komunisti s Ustaškim pokretom.

Ove sve se događja na očigled njemačkih vlasti koje su o-
ganizirale ovu izležbu i koje su vjerejatne i odebrile svakeve ko-
mentare vedita na izležbi jer nije moguće da bi se na izležbi mogle
javne geveriti nešte što ne bi bili barem cenzurirane pe njemačkim
vlastima.

Жалба на изложбу коју потписује Рудолф Ретл, директор подружнице у Земуну (тада део Независне Државе Хрватске)

Већи део изложбе бави се темама које се могу сматрати специфично балканским, што нам омогућава да анализирамо сва симболичка значења унутар њих.

Пре свега, скреће се пажња на тенденцију стварања идеалне слике Балкана, слике простора у којем нема места за међународну, масонску, јеврејску Југославију, али има места за Србију. Управо на идеалној слици Србије, на српству као здравој традицији, на православљу и ћирилици, налази се главни акценат. Србин на плакатима је вредан сељак који бра-

ни своју земљу од странаца. Ова главна визуелна слика поклапала се са сликом сељачке земље коју је још пре рата формирала пропаганда ЗБОР, супротстављајући „национално” село „масонском” граду пуном разврата (Најдановић 1937), што је била основа културног плана владе Милана Недића (Стојановић 2012).

Главна порука визуелног аспекта Србију ставља у одређену геопозицију – као део европског света. На то нас упућује серија плаката на којима се истиче да Србија не штити само себе већ и европске традиције.

Створивши опозициони симболички пар „мајка Србија – маћеха Југославија”, уметници су створили и пар: „напаћена Русија – чудовишни Совјетски Савез”. На плакатима су Србија и Русија приказане као жртве наметнуте несреће. Не постоји ниједан случај употребе речи „Русија” и „ру-

Пропагандни плакати на француском, норвешком и српском језику

ски” у негативном смислу. Само се Совјети појављују у лику непријатеља и користи се појам „совјетски”. Да би аналогije постале још истакнутије, Србија и Русија су представљене као словенске земље које је заузела опака хорда несловенских, туђинских народа.

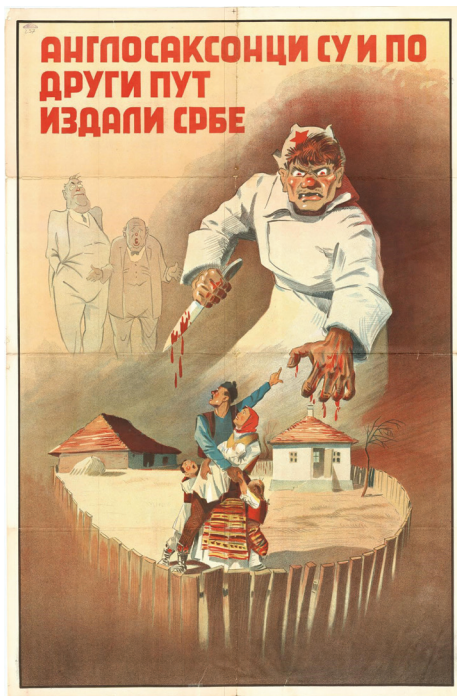
Плакати Антимасонске изложбе

Овакав приступ био је део општег уметничког обликовања изложбе, која је имала посебан „Руски павиљон”, чији је улаз био украшен слоганом: „Не дај, Србине, да теби Јевреји униште Србију, како што су уништили Русију” (*Народне новине*, 16. 11. 1941).

Слика Немачке која може да заштити праве Словене од совјетског безобразлука била је популарна у неком делу руског емигрантског друштва у Југославији. Члан Словенске мисије Ф. И. Родичев писао је бившем члану Посебног савета при Главном команданту Војне силе Југа Русије М. М. Федорову о својим утисцима са путовања по Југославији: „Ово вам говорим да бих окарактерисао окружење које овде представља Русију – сиромаштво мисли, фантастичне идеје о јеврејско-масонској завери, о руској револуцији, коју је посејала Америка. Живо место у душама ових људи је мржња према Јеврејима, радост због погрома, мржња према Французима. На дну душе је сан о Немцима” (Државна архива Руске Федерације [даље ГА РФ]. Ф. Р-5881. Оп. 1. Д. 516. Л. 1–2, 4–5).

Зближавање појмова „српског/балканског” са појмом „руског” и формирање опозиције појмовима „совјетског”, односно несловенског, јасно је видљиво у другим визуелним текстовима из периода окупације. Слика Константин Кузнецов, цртајући 1941. године стрип-алегорију *Прича о несрећном краљу*, генерално представља Србију у виду условно европског краљевства, што се у великој мери поклапало са концептом владе М. Недића – Нова Србија у Новој Европи.

Овај стрип задржава све црте својствене алегорији: сви политички догађаји су описани кроз низ слика, који имају облик проширене метафоре. У самом стрипу има врло мало рата и у њему је приказан, како и доликује бајкама, сукоб добра с апсолутним апстрактним злом. Бољшевици (и Титови комунисти) су на сликама представљени као чудовишта, застрашујући и ружни, као и војници Црвене армије у предратном стрипу С. Соловјова *Козаци*, према роману М. Шолохова *Тихи Дон* (Антанасијевић 2015).

Срби на пропагандном плакату

Ускршња честитка (К. Кузњецов)

Пример зближавања Србије и Русије је и стрип *Коњић Грбоњић*, који је излазио у часопису *Мали забавник* (сценариста Павел Пољаков). Да је то био циљ сведочи не само превод Пољакова, који је учинио све да текст буде близак и разумљив Србима и по значењу и у најмањим детаљима, већ и слике Кузњецова, који је сељаке из руске бајке обукао у српску народну ношњу: уместо капа – српске шајкаче, уместо руских народних „лапти” – српски опанци, кошуље су опасане широким појасом и преко њих су обучени јелеци. Уопштено говорећи, тема ангажовања децје књижевности окупационог периода (објављивање бајки и легенди које су пред-

7-Стаљин за писањем столом, кроз прозор се види рат (бежање бољшевичких војника). Текст: Стаљин спрема књигу успомена под насловом "Ниса никада био Славен...зашто ме оптужују?"

Постер „Куда?” (К. Кузнецов)

„Британије”, која се приказује као центар колонијализма, и појам „САД” као масонског и капиталистичког центра, тј. центра светске плутократије. Тај начин пропаганде је био у складу са ставом који је чинио основу покрета српских националиста (в. Прокић 1940) и поклопио се са тенденцијама које су постојале међу руским емигрантима.

Кадрови из стрипа *Прича о несрећном краљу* (уметник К. Кузњецов)

Кадар из пропагандног стрипа у *Недељном прегледу* (уметник К. Кузњецов)

Резултат је био пропагандни текст са посебном ауторском интонацијом, који је онда имао могућност да усвоји туђе симболе и да их уврсти у свој фонд, а нама сада омогућава читање и анализу визуелних информација које помажу у стварању потпуније слике о тадашњој пропаганди и њеним потребама и тенденцијама.

Извори:

- AJ, ф 95 Einwandeerzentrale Nord-Ost, Lutzman-stad, ф. 323/ 893
 AJ, ф. 100, ф. 14/ 50-523
 AJ, ф. 100, ф. 14/50-523, 526, 527, 528
 AJ ф. 100, п. 524
 АС, БИА, II/69, об. Služba SDK i «ZBOR».
 ВА, ф. 60, ф. 5, 1/117
 ВА. Ф. НДХ, 235-29/2-91, 91а
 ГА РФ, Ф. Р-5881. Оп. 1. Д. 516. Л. 1–2, 4–5.
 ИАБ, картон А. Ранхнер
 Народне новине, 16. 11. 1941
 НБС, Немачка пропаганда у Другом светском рату: Србија

НБС, Антијеврејска пропаганда у Другом светском рату: Србија
 НБС, Антикомунистичка пропаганда у Другом светском рату: Србија
Новый путь, 17. 10. 1942
Новый путь, 09. 6. 1942
Ново време, 17. 10. 1941
Ново време, 23. 12. 1941
Ново време, 25. 12. 1941
Ново време, 3. 1. 1942
Ново време, 14. 1. 1942
Обнова, 19. 1. 1942
Обнова, 20. 1. 1942
Правда, 12. 6. 1934
Политика, 21. 02. 1932

Литература:

- Антанасиевич, Ирина. *Русский комикс Королевства Югославия*. Санкт-Петербург: Скифия, 2018.
- Антанасиевич, Ирина. *Русская классика в картинках*. Белград: Филологический факультет Белградского университета, 2015.
- Banjas, Jelena. *Antimasonski plakati 1941–1942*. Beograd: Hartefakt fond, 2015.
- Bogdanović, Žika. *Čardak ni na nebu ni na zemlji – Rađanje i život beogradskog stripa 1934–1941*. Beograd: Ateneum; Informatika, 2006.
- Draginčić, Slavko; Zupan Zdravko. *Istorija jugoslovenskog stripa I (do 1941. godine)*. Novi Sad: Forum, 1986.
- Ivkov, Slobodan. *60 godina domaćeg stripa u Srbiji*. Subotica: Galerija Likovni susret, 1995.
- Јовановић, Надежда. „Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године”. *НОР и револуција у Србији 1941–1945*. Београд: Институт за историју радничког покрета Србије, 1972.
- Кољанин, Милан. „Антисемитски стереотипи и пропаганда у Србији 1941–1942. године”. *Историја 20. века* 21. 1 (2003), 83–118.
- Kreso, Muharem. *Njemačka okupaciona uprava u Beogradu – 1941–1944 – sa osvrtom na centralne okupacione komande i ustanove za Srbiju, Jugoslaviju i Balkan*. Beograd: Istorijski arhiv Beograda, 1979.
- Лобачев, Ђорђе. *Кад се Волга уливала у Саву*. Београд: Просвета, 1997.
- Најдановић, Димитрије. „Град-разград”. *Хришћанска мисао* 3. 3 (1937).
- Прокић, Лазар. „Три интернационале”. *Време* 25. 7. 1940.
- Stefanović, Zoran. *Liberté! Égalité! Bande dessinée! Les relations serbo-françaises dans l'art de la narration visuelle*. Belgrade: Institut pour l'étude du développement culturel, 2022.
- Стојановић, Александар. *Српски цивилни културни план влаге Милана Негућа*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2012.
- Стојановић, Александар. „Антимасонска изложба у Београду 1941. у контексту нацистичке антимасонске активности у окупираној Европи 1939–1945”. *Војно-историјски гласник* 1 (2015): 93–122.

Тимофејев, Алексеј. *Руси и Други свейски рат у Југославији*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2011.

Превела с руског Дајана Лазаревић

Irina Antanasijević

COMICS AND PROPAGANDA OF THE OCCUPATION PERIOD (1941-1944)

Summary

The paper presents a brief overview of propaganda comics during the occupation period. The aim of the paper is to take a step towards the systematization of the propaganda comic and classify it not only chronologically, but above all systematically. The work uses archival material from the National Library of Serbia, which is being presented to the public for the first time.

Keywords: occupation, propaganda, comics, anti-masonic exhibition in Belgrade, anti-communist exhibition in Belgrade, Russian emigration